

Szoborsorsok és furfangok

Amint a könyveknek, úgy a szobroknak is megvan a maguk sorsa, ami különösen mostoha volt a trianoni békediktátum által elszakított területeken. Azokban az országokban, amelyekben át hadiutak vezettek, a műemlékek sohasem voltak biztonságban. Különösen nem itt a Délvidéken. A török időben, ha nem váltak a harcok martalékává, még csak meg-, megtűrték őket. Esetleg átalakították a szükségleteik szerint. Nem így a XX. századnak balkáni „ország-gyarápítói”, akik, hogy a területablások jogosságát bizonyítsák, mindent, ami a magyar ezer évre utalt, leromboltak. A szobrokat ledöntötték és beolvasztották, az emléktáblákat levették, az utcák és a településeink nevét átkelesztették, a magyar építészeti ornamentikát lemeszelték vagy befalazták, és talán az épületeket is a földdel tették volna egyenlővé, ha nem lett volna rá szükségük. Azt is mondhatnánk, hogy amit a magyarság ezer év alatt felépített vagy alkotott, azt a balkáni mentalitás néhány évtized alatt tönkretette. Ami értékes épület (sokszor megroggyant állapotban) még fellelhető, az többségében akkor épült, amikor ez a föld még Magyarország volt. Azt, hogy magyarok is éltek e tájon, lassan semmi sem fogja bizonyítani, hacsak nem teszünk ellene valamit.

A II. világháború után néhány magyar kommunistának, partizánoknak vagy a szerencsétlen, elesett Petőfi brigádosoknak, akiket általában kényszerrel soroztak be a hadseregbe, itt-ott még csak állítottak szobrot, illetve emlékművet, de ezeket a kommunista szobrokat a magyarság sohasem tekintette sajátjának. A hatvanas évek végén, és a hetvenes-, nyolcvanas években egyik vidékünkön született írónak (Csáth, Kosztolányi, Szarvas Gábor) sikerült ugyan szobrot állíttatni emlékükre, de ez csak elvétve volt megvalósítható, rettentő nagy energiával és főleg furfanggal. Ilyen furfangos megoldáshoz kellett folyamodnom nekem is, amikor a Munk Artúr-szobornak és a Romhányi Ibi- emléktáblának a felállítását indítványoztam, megvalósításán munkálkodtam.

A nyolcvanas évek elején foglalkozni kezdtem azokkal az orvos írókkal, akik itt születtek, vagy életük egy szakaszában itt munkálkodtak, de nem tartoztak a

közismertebbek közé, mint például Csát vagy Szentteleki. Írásaimat a Magyar Szó melléklete, a Kílátó közölte, többek közt Mezei Istvánról, Deák Andrásról, Grubi Dávidról és természetesen Munk Artúrról. Mivel ebben az időben a Szerb Orvosegyesület Szabadkai Alosztályának a titkára voltam, alkalmat láttam arra, hogy az egyesület indítványa alapján, kezdeményezzem egy szabadkai orvosíró szobrának a felállítását. Főleg az a gondolat sarkalt, hogy Szabadkán minél több műalkotás hirdesse a magyar kultúrát. A téma felvetése valójában nem is tőlem, hanem feleségemtől származott, aki mint a Szabadkai Rádió újságírója, Munk Artúr születésének közelgő századik évfordulójának apropóján interjút készített Munk Artúr fiával, Györggyel, aki akkor már Újvidéken élt.

Abban az időben a Közegészségügyi Intézet előtt állt már néhány neves orvost ábrázoló szobor, amelyeket, az intézet ügyes és művelt igazgatójának, Licht Antalnak a külföldi kapcsolatai révén, a belgrádi nagykövetségek ajándékoztak a városnak. A szoborparkot két magyar tudós is gazdagította: Semmelweis Ignác és Fodor József. Úgy gondoltam, hogy egy közkedvelt, s regényei által ismertté vált szabadkai orvos író szobrának is helyet ad majd ez az intézet főleg abból az alkalmából, hogy közelgett Munk Artúr születésének (1886) századik évfordulója. Sajnos az igazgató akkor már nem Licht, hanem Bogoljub Zelen volt. Zelen, aki úgy került Szabadkára, hogy Boszniából előzőleg Bácsstopolyára költözött, e „gyarmattá züllesztett” vidék szokása szerint természetesen rögtön igazgatónak (a rossz nyelvek szerint a családja korábban a Grün nevet viselte). Miután a harmadik feleségével megnősült, az előző kettőnek pedig ott hagyta az államtól kapott lakását, Topolyán már nem volt lehetősége egy harmadik lakást is igényelni, ezért Szabadkán jutalmazták meg egy háromszobás lakással és hasonló igazgatói állással. Zelen doktornak persze más „érdemei” is voltak, illetve vannak. Felesége annak a „néphős” Radovan Karadžićnak az édes testvére, akit a Hágai Bíróság több ezer boszniai muzulmán legyilkolása miatt köröz. Hát ennek a személynek kellett volna jóváhagynia az én kezdeményezésemet. Az ötlet azért

mégsem volt teljesen reménytelen, mivel minden javaslattevésen Munk Artúr neve nem mint magyar, hanem zsidó orvos íróként szerepelt. Az Orvosegyesületben könnyű volt elfogadtatni a javaslatot. Az elnökkel, dr. Boza Pállal ugyanis naponta együtt operáltunk (ő volt az anesztéziái osztály főnöke), és együtt küzdöttünk a modern gyógyítási módszerek alkalmazásáért (amit az idősebb nemzedék gátolni igyekezett). Így egy hullámhosszon gondolkodtunk. Az elnökség tagjai pedig nem nagyon ismerték Munk Artúrt, ezért az ellen nem lehetett kifogásuk, hogy az egyesület egy szabadkai ismert zsidó orvosnak, születése századik évfordulóján, szobrot akar állítani. Az elnökség határozatát bizakodva vittem a Közegészségügyi Intézetbe Bogoljub Zelenhez. Az igazgatónál szerencsétlenségemre az én igazgatóm, mármint Milan Vuković, a kórház igazgatója is jelen volt. Mindketten nagyon meglepődtek az ötleten, hisz abban az időben nem volt szokásos, hogy alulról, a néptől induljon el egy kezdeményezés. Főleg olyan, amilyent velük előzőleg nem ismertettek. Hebegtek-habogtak, nem merték egyből visszautasítani az egyesület határozatát. Arra hivatkoztak, hogy ilyen ügyben ki kell kérniük a városi pártbizottság véleményét. A „felségsértésünket” persze nem tudták megbocsátani, pártgyűlésen „pimasz merészségünket” szóvá is tették, de mivel sem Boza dr., sem én nem voltunk párttagok, így pártmegrovásban nem részesíthettek. Annak ellenére, hogy mindketten, de különösen én a kommunista párt előtt nagyon gyanús alaknak számítottam (főleg korábban a Nyelvművelő Egyesületben kifejtett tevékenységem miatt), azt mégsem mondhatták, hogy egy nemes kezdeményezésért valamilyen büntetés jár. Természetesen a szoborállításból nem lett semmi sem.

Tíz év elteltével elhatároztam, hogy a szoborállítás, ha nem is egy kerek dátumon, hanem a születésének száztizedik évfordulójára ismét indítványozom. A kommunista rendszer bár megszűnt, de a miloševići korszaknak épp a közepén tartottunk, viszont olyan nagy volt az országban a zűrzavar, hogy ilyen „mellékes” dolog könnyen átcsúszhatott a döntéshozatalnál. Zelen doktor is irányt váltott, most már nem a pártbizottság utasításait kellett érvényesítenie, bár az elvek, az elvei nem nagyon változtak meg, mivel a korábbi hatalmasságok néhány kivétellel a továbbiakban is a kiemelt pozíciókban maradtak. A sovinizmus pedig teljes erővel tombolt. Ennek ellenére Zelen mégis hajlandóságot mutatott a szobor finanszírozására. A Közegészségügyi Intézet ugyanis anyagilag mindig jól állt, ellentétben a többi egészségügyi intézménnyel, főleg a kórházzal szemben, mivel egyrészt csak minimálisan fűg-

gött a betegbiztosítási rendszer finanszírozásától, másrészt nem voltak olyan nagyméretű kiadásai. A Közegészségügyi Intézet pénzelését főleg az állami vállalatoknak végzett szolgáltatásai révén valósította meg, (a munkások periodikus megelőző vizsgálata, járművezetői-, munkavállalási alkalmatlansági vizsgálat, víz-, környezet-, piacellenőrzés stb.) és a megfizetésekkor egyáltalán nem volt gyenge szívű. Így a szobor elkészítésének pénzelése nem jelentett akadályt. Mivel korábban dr. Licht Antalnak, az intézet alapítójának és első igazgatójának a mellszobrát az intézet megrendelésére Weil Erzsébet szabadkai szobrász készítette, ezért úgy gondoltam, hogy a legbiztonságosabb az a megoldás lenne, ha ezt is ő formálná meg.

Ebben az időben Kasza József volt Szabadka polgármestere, akivel még legénykorunkból ismertük egymást. Amikor értesült a kezdeményezéséről, egyből támogatta az ötletet. A költségeket az önkormányzat állta, de az intézet is nyújtott némi támogatást. A leleplezési ünnepségre az Újvidéken élő Munk Artúr menyét is meghívtuk, de egészségügyi okok miatt nem lehetett jelen. Viszont nekünk ajándékozta az apósának még meglévő hagyatékát, a naplóját, fényképeit, használati tárgyait, sőt az általa készített, Munk Artúrt ábrázoló gipsz mellszobrot is. (Munk Artúr menyé szobrászattal is foglalkozott. Az elmondása szerint néhány dokumentum dr. Bori Imréhez került.) Kezdetben ugyanis azt terveztük, hogy a gimnáziumban a már meglévő Kosztolányi-emlékszobában esetleg egy sarkot Munk Artúr emlékének szentelünk. Erről sajnos le kellett mondanunk, mivel abban az időben a Kosztolányi-emlékszoba megléte is veszélyben forgott. Így jobbnak láttuk, ha ennek megvalósítását szebb időkre halasztjuk. Mivel Weil Erzsébet a szobor gipszváltozatát nekünk ajándékozta, ezért a meny által készített mellszobrot a Városi Könyvtárnak adományoztuk, ami ott áll a többi hasonló szobor mellett az emeleti olvasóterem előcsarnokában. A napló szövegét pedig az Életjel jelentette meg feleségem bevezetőjével. A szobor a városháza melletti parkba került a Csáth-szobor és Danilo Kiš mellszobra közé. A szobrot Munk Artúr születésének száztizedik évfordulóján avatták fel, 1996. május 27-én. (A születési dátuma 1886. V. 25.) Így született meg egy kis furfanggal, sok utánajárással és kitartással Szabadkán egy magyar író ábrázoló szobor.

A másik szoborállítási kezdeményezésem sajnos már nem volt ilyen eredményes. Amikor 1997-ben megalakítottuk az Aracs Társadalmi Szervezetet, és létrehoztuk az Aracs-díjat, baráti kapcsolatba kerültem a Budapesten élő Kolozsvári Servátiusz Tibor szobrászművésszel. Ebben az időben mind több szó esett a

‘44-es ártatlan magyar kivégzettekről, miközben nem létezett egy olyan közös köztéri emlékmű, ahol minden település kivégzettjeiről egy emléknappal alkalmából meg lehetett volna emlékezni. A háború szerb, zsidó, cigány stb. áldozatainak emlékét számtalan köztéri emlékmű őrzi, Újvidéken a Duna-parton egy központi szoborcsoport emlékeztet a háború szörnyűségeire, ahol minden évben hivatalos megemlékezést tartanak, csak az ártatlan magyarokért nem emeltek köztéri emlékművet. Temetőben elrejtve vagy a kivégzések helyén, általában a „szemét- vagy dögtelepeken” (hisz oda hantolták el a kivégzetteket) elvértve akad egy- két kegyhely, de köztérít még sehol sem emeltek. Ezért született az a gondolat, hogy Szabadkán, a legnagyobb magyar népességű városban fel lehetne állítani egy ‘44-es emlékművet. Kasza József, Szabadka akkori polgármestere támogatta az ötletet, és arra kért, hogy a javaslatom szerint lépjek kapcsolatba Szervátiusz Tiborral. Szervátiusz talán a legnevesebb ma élő magyar szobrászművész, aki maga is megszenvedte a kisebbségi sorsot. A később menekülésre készített alkotóról úgy gondoltam, képes átérezni az üldözöttek tragédiáját, ezért tartottam a legalkalmasabbnak erre a munkára. Alkotása pedig a város egyik nevezetessége lehetett volna. A levelemre igenlő választ kaptam, és ezek után már az önkormányzat is felvette vele a kapcsolatot. Az előzetes tervek már el is készültek, de időközben Kasza távozott a polgármesteri funkcióból, és a szép álmom megvalósítása megfeneklett. Mivel az önkormányzat még arra sem volt képes, hogy Szervátiusznak jelezze a megváltozott helyzetet, ezért én voltam kénytelen erről értesíteni, és elnézését kérni.

A 2003-as évben az Aracs T. Sz. által alapított Aracs – Főnix - díjat Szervátiusznak ítélte oda a bizottság, és a díjkiosztó ünnepségen a díjazott is jelen volt. Másnap a jeles vendéget Kucsera Géza polgármester is fogadta, ahova mi is elkísértük, és ismét szóba hoztuk az emlékművet. Kucsera nagyon biztatón fogadta a már korábban tervbe vett javaslatot, sőt a szobor helyének a meghatározása is szóba került. Én a Fasizmus áldozatainak terére, a Petőfi Sándor utca felőli részére, a Kosztolányi gimnázium elé képzeltem el az emlékművet, de a terepszemlén Szervátiusz ezt nem tartotta megfelelőnek, mivel a másik felén már ott álló emlékmű „elnyomná” az új szobor hatását. Ezért a városháza előtti parkrészt választotta, a kék szökőkút és a Kalmár Magda alkotta csobogó közé. (Sajnos azóta ezt a helyet már elfoglalták Halugin szobormonstrumai.) Amint az már várható volt, a szobor felállításából ismét nem lett semmi. A választások előtt senki sem merte vállalni a magyar áldozatok emlékművét. A do-

logban még sajnálatosabb, hogy a tragédia hatvanéves évfordulójára semmilyen jelentősebb megemlékezés nem történt. Egyes tanácskozásokon esetleg egyperces felállással tisztelgtek az áldozatok emléke előtt, de sajnos másra már nem futotta a délvidéki magyarság erejéből és nemzetudatából. A Magyar Szóban megjelentetett szoborállítást szorgalmazó felhívásomra volt ugyan némi reagálás, helyeselték az indítványt, de az ügy, mint már olyan sok nemes kezdeményezés, terv, ötlet elsüllyedt a tunyaság mocsarában. Zentán, az emlékezés napján a polgármester szót ejtett egy Tisza-parti emlékmű esetleges felállításáról, de az érdeklődésemre, hogy ezt komolyan gondolta-e, és hogy ez egy központi emlékmű is lehetne, nemleges választ kaptam. Csupán politikusi hatáskeltésnek szánta. Természetesen Szervátiuszt ismét nekem kellett arról értesíteni, hogy a szoborállítás ismét nem aktuális. Hogy megvalósul-e egyszer ez a nemes terv, és azt, hogy hol, s ki fogja majd elkészíteni, ma még rejtély.

Ilyen negatív hozzáállás és tájékozatlanság nyilvánult meg sajnos a szabadkai Népkör Kulturális Központ felújításánál is. A XIX. század végén épült művelődési otthon ugyanis száz év elteltével, a XX. század végére jócskán lepusztult, és funkciójában sem felelt meg a mai kor elvárásainak. Ezért határozta el az akkori magyar többségű szabadkai önkormányzat, hogy felújítja az épületet. (Persze, nem csak a magyaroknak járt ez az anyagi támogatás, mert még nagyobb ráfordítással újjitották fel a bunyevác és a szerb művelődési házakat is.) A munkálatok megkezdése előtt a felújítást végző testület kikérte a mi véleményünket is. A feleségem és én tervezőnek és kivitelezőnek Makovecz Imrét javasoltuk, azt gondolván, hogy hazai és külföldi sikerei után a javaslatot mindenki majd örömmel fogadja. Nem így történt. A bizottság egyes tagjai nem is hallottak a barcelonai világhiállításán világhírűvé vált magyar építőmérnökről, kétségbe vonták tudását, és inkább itthoni, esetleg szabadkai mérnökre bízták volna a munkát. Nagy gyözködés után sikerült ugyan elfogadtatni az ajánlatunkat, de azzal a kikötéssel, hogy a Makovecz által irányított Makona iroda tervezési költségeire mi szerezzünk anyagi támogatást, a kivitelezést pedig egy magyarkanizsai vállalkozóra bízták. Encz Géza miniszter úr szerencsére támogatta a kérésünket, és megszerezte a tervezéshez szükségeltett kétfélmillió forintot. Csak érdekességként jegyzem meg, hogy Encz Géza épp akkor tartózkodott Magyarkanizsán, amikor mi is ott voltunk, és a Tisza-parton kérte meg a feleségem az ügy elintézésére. Miután a pénz megszerzését készségesen elvállalta, az illetékes bizottság is benyújtotta a magyar kormányhoz

a hivatalos kérelmünket. A magyarkanizsai vállalkozó, miután megismerkedett a Makovecz-féle organikus építészeti stílussal, maga is átvette, és a későbbi megbízatásainál, tervezéseinel már ő is ezt alkalmazta. A Népkör természetesen elkészült, az illetékesek büszkén mutogatják a makovecki művet, és amint az már megszokottá vált, a javaslattevőket megemlíteni egyszerűen elfelejtik.

Sikeresebb volt viszont a törökkanizsai Romhányi Ibi színésznő szülőházánál az emléktábla-állítás.

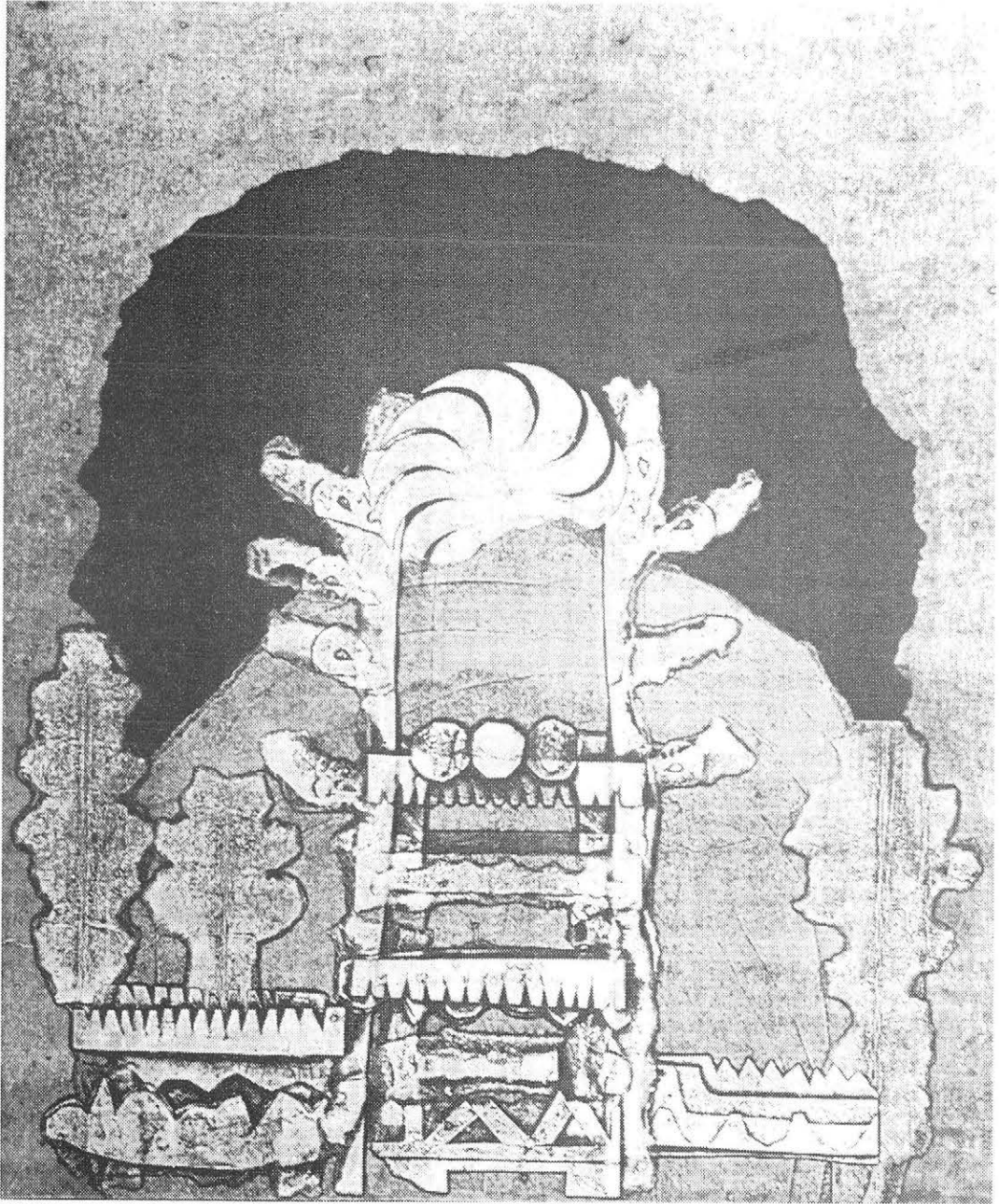
Az utóbbi évtizedekben Törökkanizsa lakossága lényegesen megváltozott. A korábban többségében magyarul Tisza-parti szép kisvárost ellepték a szerb betelepültek, míg a magyarok a közéletből kiszorulva, és a lakásukba visszahúzódva, azt a benyomást keltik, mintha nem is léteznének. A háború előtti és a titói korszak első éveiben tapasztalt gazdag magyar művelődési életet megszűnésre kényszerítették azzal, hogy a magyar műkedvelést, a „testvériség-egység” hazug jelszava alatt összevonták a rosszul működő szerbvel, és ezzel minden munkát ellehetetlenítettek. Némi társadalmi tevékenységet a magyarság csak a katolikus egyház keretén belül fejthetett ki, de mivel a vallásgyakorlás bizonyos, főleg értelmiségi szakmáknál tiltva volt, így ez a megnyilvánulás sem bontakozhatott ki a megfelelő mértékben. Időnként akadtak megszállott Don Quijoték, sajnos egy sem az értelmiségiek köréből, de mivel támogatókra nem leltek, ők is előbb-utóbb feladták a küzdelmet. Az utóbbi néhány évben talán mégis megmozdult valami. Új, aktívabb pap került a településre, és a szerb nemzetiségű polgármester is megértőbben viszonyult a kultúrához. Így kezdték ápolni emlékét a városka korábbi jeles személyeinek, például visszakerült korábbi helyére, ha megcsonkítva is, a báró Tallián Emil-emlékmű, kiállításokat szerveztek stb.

A Tallián-emlékműről talán érdemes egy-két szót ejteni, a visszaállításán némileg magam is ügyködtem. A hetvenes években, annak ellenére, hogy már nem dolgoztam a szülővárosomban, Törökkanizsán, kutatni kezdtem az eltűntnek vélt emlékmű után. Megtudtam, hogy a szobrot az 1918-as hatalomváltás után az uradalom, hogy a szerb hatalom meg ne semmisítse, a birtokában lévő erdőben rejtette el. Ott vészelté át a titói korszakot is. Az erdőt ugyan kiirtották, ám a szobrot,

mivel nem ismerték eredetét, ha megcsonkítva is, de meghagyták. (Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a műemlék a neves bánági szobrász, Szentgyörgyi István alkotása.) Hogy a szobor biztonságosabb helyre kerüljön, tárgyalni kezdtem a szabadkai műemlékvédőkkel, de mivel a bánági területek nem hozzájuk tartoztak, nem voltak illetékesek a dologban. Ekkor született az a merész ötletem, hogy engedély nélkül a helyi plébániaudvarban rejtsem el. Meg is beszéltem Horváth Lehel vállalkozóval és Bogdán József plébánossal, de a szállítás tetemes összegbe került volna. Időközben Szabó József kutatni kezdte Törökkanizsa múltját, a szoborra is felhívtam a figyelmét, és az ő közbenjárására, valamint az akkori polgármester támogatása révén, az emlékmű visszakerült a helyére. Felbuzdulva ezen, és megtapasztalva a polgármester jóindulatát, lehetőséget láttam a Romhányi Ibi-emléktábla felállítására is.

Romhányi Ibi, a délvidéki magyar színjátszás legnevesebb színésznője iskolatársam volt az általános iskolában. Mindig jó barátságban voltunk, így történt meg, hogy kérésemre, már nagy betegen, mégis elvállalta a fellépést, és egy szavallattal ünnepélyesebbé tette az első Aracs-díj átadásának rendezvényét. Akkor még nem gondoltuk, hogy ez lesz az utolsó nyilvános szereplése. Halála után ildomosnak tartottam legalább szülővárosában valamilyen emléket állítani neki. Az Aracs Társadalmi Szervezet kezdeményezését erkölcsileg és anyagilag támogatta Bogdán József atya, az akkori polgármester, a törökkanizsai Szabó József közbenjárására az Aleva paprikagyár igazgatója és a tartományi Kulturális, Oktatási és Művelődési Titkárság. Az emléktábla és a dombormű szintén Weil Erzsébet alkotása, az öntést pedig Antal Mihály végezte. A felavatáson képviseltette magát a szabadkai és az újvidéki magyar színház, valamint az Újvidéki Rádió magyar szerkesztősége. Ezzel természetesen nem csak Romhányi Ibinek állítottunk emléket, hanem egy magyar vonatkozású emlékművel gazdagodott Törökkanizsa.

Sajnos még nagyon sok az ilyen jellegű pótolni-való, de lassú víz partot mos. Kitartó munkával, és ha mások is besegítenek, jelét adhatjuk annak, hogy minden romboló törekvés ellenére gazdag magyar kultúra is született e tájon.

Az önálló magyar iskolarendszert előkészítő tanácskozás anyaga

(Szabadka, 2004. november 13. Szervezők: a VMTT és a Szabad Líceum)

